

Любов Дубровіна,

чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, професор, директор Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Алла Киридон,

д-р іст. наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Ірина Матяш,

д-р іст. наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України

Розглянуто бібліотеки, архіви, музеї як складник соціальних інститутів, які збирають та зберігають джерела соціальної, історичної та національної пам'яті, організовують їх збереження, здійснюють наукову, інформаційну та культурну діяльність. Визначено їхні основні функції: збереження і вивчення історико-культурних джерел, поширення об'єктивної інформації та науково обґрунтованих знань про документальну культурну спадщину, а також їх використання в сучасних інформаційно-аналітичних, меморіальних, суспільно-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходах, спрямованих на формування і утвердження національної пам'яті. Висвітлено законодавчі засади діяльності цих установ.

Констатовано, що діяльність архівів, бібліотек, музеїв забезпечує об'єктивною інформацією державників, освітян, учених, культурних діячів, сприяє протидії тенденційному тлумаченню історичного процесу, маніпулюванню змістом історичних фактів та соціокультурних чинників.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотеки, архіви, музеї, національна пам'ять України, джерельна культурна спадщина, установи національної пам'яті.

Серед численних соціальних інститутів, які здійснюють функції збереження національної пам'яті, архівам, бібліотекам, музеям належить особлива роль: як соціальні багатофункціональні спеціальні установи вони покликані збирати, зберігати, науково досліджувати та надавати у суспільне користування історико-культурні джерела, історичні артефакти, які є свідками розвитку суспільств у його багатьох вимірах. Через усталені в соціогуманітарній сфері різних країн метафори – «скарбниці пам'яті нації», «будинки пам'яті», «сховища пам'яті», «суспільні інститути пам'яті» – суспільством оцінено значущість діяльності цих установ.

Дослідження функцій архівів, бібліотек, музеїв як інститутів пам'яті є актуальною проблемою в зарубіжній гуманітаристиці (Б. Дельмас, Р. Джимерсон, Д. Кан, Е. Кетелаар, Р. Кокс, Т. Кук, Б. Крейг, В. Афіані, К. Гельман-Виноградов, Т. Хорхордіна та ін.). Від кінця 1980-х – початку 1990-х рр. у цьому сегменті архівних наукових студій сформувався кілька концепцій:

а) соціальної відповідальності працівників

архівів, бібліотек, музеїв як посередників між минулим, сучасним і майбутнім на підставі здійснення ними ключових функцій: забезпечення доступу до інформації та здійснення відбору документів для зберігання (Рендалл Джимерсон);

б) «документальної пам'яті ноосфери» як глобального інформаційного простору, елементами якого є інформація, що зберігається в архівах, бібліотеках, музеях світового масштабу (К. Гельман-Виноградов);

в) «будинків пам'яті», що зберігають «ключі від колективної пам'яті» націй і народів, дають змогу захищати свої права і привілеї, тим самим відкриваючи двері до особистого і суспільного добробуту, який базується на відчутті зв'язку з минулим, усвідомленні своїх коренів, своєї належності та ідентичності (Жан-П'єр Валло);

г) «вторинної пам'яті», «пам'яті-протезу», що ґрунтується на оцінці діяльності цих установ, які докладають «додаткових» зусиль для зберігання документів, «гіпертрофовано» розширюючи функції пам'яті, оскільки неможливо передбачити, що потрібно буде «згадувати» (П'єр Нора);

г) розуміння ролі цих установ як інструменту

влади, яка прагне увічнення в майбутньому (М. Гальбвакс, Я. Ассман) [1]. Ширший підхід до визначення їх функцій характеризує поняття «місця пам'яті» (А. Киридон) [2].

Проти оцінки інститутів пам'яті як пасивних та применшення їхньої ролі виступають у тому числі і українські вчені, які розглядають їх соціальну роль широко – такими, які справляють активний вплив на розвиток суспільства, розкривають можливості інтеграційної міждисциплінарної спадщини (Г. Боряк, Л. Дубровіна, А. Киридон, Р. Маньковська, І. Матяш та ін.). Це стало об'єктом дискусій і в колі міжнародної наукової громадськості (польські, російські, білоруські, українські архівісти), серед котрих А. Бернат [3], Г. Боряк [4], Л. Дубровіна [5], В. Козлов [6], І. Матяш [7], М. Шумейко [8] та ін.

Теорія та практика діяльності архівів, бібліотек, музеїв у сучасних умовах свідчать, що вони не обмежуються лише меморіальними функціями – зберіганням джерел пам'яті, а набувають розвитку науково-комунікаційних функцій соціокультурної адаптації, інструменту наукового пізнання, інтерпретації культурних цінностей минулого і транслювання інформації з метою суспільного самопізнання й самовизначення нації. Власне ці функції і визначають національний статус головних установ, їх виключну роль у формуванні національного менталітету та духовному житті суспільства.

Для реалізації таких завдань інститутів пам'яті суспільством встановлено практику **створення національних установ** – головних у державі інституцій, з відповідними функціями та обов'язками перед державою. Їх основними завданнями є збереження і вивчення історико-культурних джерел, поширення об'єктивної інформації та науково обґрунтованих знань про документальну культурну спадщину, а також використання відомостей, які в них містяться, в сучасних інформаційно-аналітичних, меморіальних, суспільно-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходах, спрямованих на формування і утвердження національної пам'яті.

Історичний розвиток архівів, бібліотек, музеїв супроводжує історію людства з початком зародження державності, але формування головних установ пам'яті є свідченням формування та розвитку національної держави. Створення національних архівів, бібліотек, музеїв започатковується створенням «ядра» національної культурної спадщини – цінними колекціями документів, книг, музейних старожитностей, які відображають історико-культурні шари історичного поступу держави. Одночасно

інститути пам'яті покликані проводити значну роботу з формування сучасних архівних, бібліотечних та музейних фондів для виконання своєї соціальної ролі підтримки усіх сфер діяльності держави, соціокомунікаційної та культурологічної функції.

Як установи, що склалися історично, архіви, бібліотеки, музеї мають як спільне, так і специфічне щодо комплектування та складу історичних джерел і культурних цінностей, обліку об'єктів пам'яті, хоча ця специфіка не є абсолютно детермінованою. Це зумовлено переважно видовою специфікою джерел національної пам'яті (документи або музейні артефакти), формами обліку, особливостями зберігання та функціональним призначенням, історичним довідом збирацької діяльності тощо.

Архіви (від грец. *археіо* – урядовий будинок) історично створювалися для збереження та використання документів, які мали юридичний статус (передусім актові) і відкладалися:

а) внаслідок діяльності державних органів влади та інших соціальних інститутів (зокрема, церкви, громадських, обцинних та інших організацій) різних часів у спеціальних структурах або підрозділах установ та організацій. Вони фіксували розвиток економічних та соціальних відносин у державі, її законодавчі норми та управління державними процесами;

б) для збереження документальної спадщини, яка відображає особистісний аспект історичного процесу. Це особові родинні архіви та архіви окремих осіб, створені на приватних засадах задля підтвердження родинних, майнових, статусних та інших прав і привілеїв та збереження родинної історії.

З часом утилітарні завдання збереження історичних документів поповнилися розумінням культурної самоцінності цих документів як унікальних джерел соціальної пам'яті. Сьогодні архіви, залежно від профілю і статусу, постійно або тимчасово на засадах незаангажованості зберігають документи, утворені в процесі діяльності державних, громадських і приватних установ і організацій, видатних діячів суспільно-політичного, громадського і культурного життя. Архіви як один із атрибутів державності, зберігаючи автентичні документи, переважно обслуговують правові потреби держави і соціальні запити суспільства, надають громадянам документальні підтвердження їхніх юридичних прав і соціальних гарантій, а також задовольняють потреби історичної науки.

За профілем фондів та діяльності архіви України поділяються на: архіви вищих органів влади та управління, громадських об'єднань, історичні, кіно-, фото-, фоноархіви, науково-технічні, літератури та мистецтв, електронні, зарубіжної українки,

регіональні, обласні, галузеві (зокрема, міністерств: оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, Служби безпеки, картографо-геодезичного фонду України, Гідрометслужби Міністерства охорони навколишнього середовища, Фонду державного майна, Державного департаменту з питань покарань, Інформаційного геологічного фонду України, Управління державної охорони України).

Мережа державних архівних установ України, підпорядкованих Державній архівній службі України, включає 696 установ (з них найзначнішими хранителями національної пам'яті є 13 центральних, 24 обласних, міста Києва та м. Севастополя, 4 науково-дослідних, 13 галузевих архівів, Державний архів в Автономній Республіці Крим). Існують архіви райдержадміністрацій, архівних відділів міських рад та трудові архіви. Загалом станом на 1 січня 2014 р. в Україні функціонували 2432 архівні установи.

Діяльність архівів регулюється Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (із подальшими змінами) [9]. Закон містить основні поняття Національного архівного фонду України та визначення джерел національної пам'яті як сукупності архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації.

Музеї (від грец. Μουσῆιον – «храм Музи») історично створювалися як меморіальні культурні установи. На відміну від архівів та бібліотек, які збирають переважно документальну спадщину, музеї мають широкий профіль комплектування музейних предметів меморіального значення: зібрання пам'яток історії та культури, предметів – свідчень епохи в усій сукупності форм, видів та носіїв пам'яті, артефактів, які транслюють певний культурний код нації, виховують «візуальну культуру» і зберігають репрезентативні та унікальні рухомі та нерухомі пам'ятки природи, історії – матеріальної та духовної культури. Як правило, в музеях зберігаються також унікальні документи архівного та бібліотечного профілю (актові документи, творчі рукописи, рукописні книги, стародруки та рідкісні видання тощо), але на відміну від архівів і бібліотек до завдань музеїв не входить масове комплектування фондів цими документами.

Головна місія музею – генерування культури теперішнього і майбутнього на основі збереження і актуалізації всіх елементів історичної спадщини, формування культурного простору, який перебуває у безперервному розвитку, справляє великий інформаційний та емоційний вплив завдяки такому засобу презентації, як музейна експозиція. Музейний об'єкт

культурної спадщини має бути репрезентативним і автентичним, об'єктивно відображати факт культури певної історичної епохи, національної культури та знайти своє місце в сучасній свідомості людини, факт історичної пам'яті як частини національної пам'яті посередництвом найважливіших для комунікаційної функції музеїв – культурно-просвітницької та науково-пізнавальної, формуванні потреби суспільства у відборі, зберіганні й презентації культурних і природних об'єктів [10].

На основі ансамблів, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культури та територій, які становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби тощо. Трансформації соціогуманітарного простору зумовлюють появу різноманітних за формою і змістом музейних комплексів, зокрема й віртуальних музеїв.

Діяльність музеїв регулюється Законом України «Про музеї та музейну справу» [11]. Цей закон визначає правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності музеїв України та особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України, його правовий статус. Цей закон поширюється на всі види музеїв та заповідників у частині їх музеєфікації, а також обліку, зберігання та використання, охорони, консервації, реставрації музейних предметів, музейних колекцій та предметів музейного значення. Правовою базою музейної діяльності виступає також окреме «Положення про Музейний фонд України», затверджене Постановою КМ України від 20 липня 2000 р. № 1147 [12].

За своїм профілем діяльності музеї поділяються на: природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (красназнавчі, екомuzeї), галузеві тощо.

Нині в Україні діють понад 5 тисяч музеїв. Із них 437 – музеї державної та комунальної власності (зокрема 128 – історичного профілю), з яких 22 – національні (8 музеїв підпорядковані Міністерству культури України, 13 перебувають у підпорядкуванні інших установ та громадських організацій). Решта музеїв – переважно комунальні (підпорядковані обласним управлінням культури або міським чи район-

ним відділам культури й фінансуються з місцевих бюджетів).

Бібліотеки (грец. βιβλιοθήκη, від βιβλίον – «книга» і θήκη – «сховище») створювалися як соціальний інститут, який забезпечує зберігання творів писемності та друку (тиражовані документи, на відміну від архівів) задля приватного або публічного користування. У бібліотечних фондах, які постійно поповнюються новітніми виданнями, зосереджено увесь історичний поступ людської думки, знання, реалізованого у різних видах і формах передавання інформації, передусім у творах писемності та друку, що акумулюють досвід розвитку суспільства, науки, культури, освіти, духовної спадщини. Тим самим бібліотеки формують культуру збереження інтелектуальної та «творчої думки» рукописного періоду людства та періоду друку, а нині – електронної епохи.

Бібліотеки збирають усю опубліковану людством інформацію. Вони зберігають документно-інформаційні масиви як оперативного, так і меморіального характеру, і в цьому їх важлива перевага порівняно з іншими інститутами пам'яті та інформаційними центрами.

На найголовніші бібліотеки, як правило національні (або на такі, що прирівнюються до національних), і великі наукові, крім загальної політики формування бібліотечного фонду для реалізації основної функції – забезпечення управлінських, економічних, політичних, наукових, освітніх, культурних та інших потреб розвитку держави, – покладається обов'язок (разом з Книжковою палатою) збирати усю друковану продукцію держави у вигляді недоторканного архівного примірника друку як друковану документальну пам'ять, а також проводити бібліографічну реєстрацію творів друку держави [5]. Інші бібліотеки також мають свої профілі комплектування фондів залежно від виду та спеціалізації.

Важливим складником фондів національних та провідних наукових бібліотек є рукописні та архівні фонди. Вони комплектуються рукописними книгами, давніми манускриптами, творчими рукописами та архівами видатних осіб і наукових установ, стародруками, цінними та рідкісними виданнями, а також створюють колекції пам'яток творів друку, книжкової культури, історичні зібрання та бібліотеки. Водночас, ретроспективні фонди бібліотек, у тому числі архівний примірник друку, книжкові колекції і спеціальні види друку, зокрема картографічні, образотворчі, музичні, газетні, патентні фонди, інші спеціалізовані фонди, також є джерелами національної пам'яті [13].

Якщо архіви комплектуються на засадах державної експертизи та різних термінів зверігання документів, що втратили своє оперативне значення, то у бібліотечній системі головні та спеціалізовані, уповноважені на це бібліотеки, прагнуть до збереження усєї друкованої продукції, накопиченої людством. Особлива увага надається друкам національного значення, що регулюється законодавством про обов'язковий примірник. Спеціалізовані бібліотеки комплектуються за відповідним профілем. Перегляд фондів на предмет списання частини літератури у публічних і масових бібліотеках, як правило, стосується фізичного стану примірників, враховується кількість примірників та попит тощо. Вилучення видань з цензурних міркувань, що практикувалося у діяльності багатьох бібліотечних установ у період різних політичних систем, сьогодні не дозволяється законодавством.

Отже, меморіальні фонди бібліотек створюються як у результаті збирацької діяльності, так і внутрішньої експертизи обігу та значення книжкових фондів, коли частина бібліотечного фонду перетворюється на історичні книжкові фонди. Безпосередньо в бібліотеках відбувається постійний процес переходу новітніх видань основного фонду від оперативного стану використання до трансформації його у фонд національної культурної спадщини.

Водночас, сучасні видання поповнюють національний інформаційний фонд України, частина з котрих присвячена або опосередковано впливає на культурну ментальність нашої епохи, закріплює специфічні риси сучасної мнемосвідомості. Такими вважаються: видання наукові, художні, образотворчі, документи для сліпих, аудіовізуальна продукція (кіно-, відео-, фото-, фонодокументи); нормативно-правові акти у сфері стандартизації, метрології та сертифікації; патентні документи тощо. Отже, функцію національної пам'яті, у певному сенсі, виконують усі бібліотечні фонди, а не лише меморіальна частина у вигляді рукописних книг та документів різного походження, стародруків, рідкісних видань та інших видів друку. На думку В. Кривошеї, на відміну від архівів та музеїв, бібліотеки мають ширше поле діяльності і більшу дотичність до споживача інформації завдяки широкій загальнодержавній мережі бібліотек від національного до районного рівня [14].

Бібліотечні фонди періодично зазнають оновлення та поповнення – залежно від значення та профілю комплектування бібліотеки. Національні та загальнодержавні бібліотеки збирають обов'язковий примірник друку (тиражованого документа)

та зберігають недоторканий архівний примірник усіх друкованих видань держави, що регулюється законодавством. Це означає, що таким чином бібліотеки забезпечують розвиток усіх сфер суспільства в державі та формують національно-державну друковану історичну спадщину, що сприяє усебічному розвитку держави та людської думки, залишає нам пам'ять про внесок найкращої частини її громадян в історію та культуру нації та світовий історичний розвиток.

Діяльність бібліотек у галузі збереження джерел національної пам'яті забезпечується низкою законів та нормативно-правових документів, серед котрих найголовнішим є Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [15]. За значенням бібліотеки поділяються на: всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні), республіканські (Автономної Республіки Крим), обласні, міські, районні, селищні, сільські. За вмістом бібліотечних фондів бібліотеки є: універсальні, галузеві, міжгалузеві. За призначенням бібліотеки поділяються на: публічні (загальнодоступні), у тому числі спеціалізовані для дітей, юнацтва, осіб з фізичними вадами; спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій).

Закон визначає статус бібліотек, правові та організаційні засади діяльності бібліотек і бібліотечної справи в Україні. Він також гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, які зберігаються в бібліотеках. Особливо цінні, рідкісні документи та колекції включаються до Державного реєстру національного культурного надбання України, і створюються їхні страхові копії.

Функцію установи національної пам'яті, близькою до бібліотек, виконує також Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова» (Книжкова палата України), підпорядкована Державному комітету телебачення і радіомовлення України. Книжкова палата покликана здійснювати повний статистичний облік, комплектування й зберігання всієї друкованої продукції – документальної пам'яті України, забезпечити інтереси держави у нарощуванні інтелектуального та інформаційного потенціалу, а тим самим – сприяння розвитку національної культури, науки, освіти, книговидавничої та бібліографічної справи; проведення книгознавчих та бібліографознавчих досліджень; створення баз даних бібліографічної інформації; видання бібліографічних покажчиків і науково-аналітичних оглядів. Функції Книжкової палати України визначено Зако-

ном України «Про видавничу справу» (стаття 27). Цей Закон покликаний сприяти національно-культурному розвитку українського народу, громадян України всіх національностей, утвердженню їх духовності та моралі, доступу членів суспільства до загальнолюдських цінностей, захисту прав та інтересів авторів, видавців, виготовлювачів, розповсюджувачів і споживачів видавничої продукції. Книжкову палату України, як і національні архіви, бібліотеки, музеї, внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання, як установу, яка зберігає повний і недоторканий фонд Державного архіву друку.

Фонди архівів, бібліотек, музеїв законодавчо закріплені як Національний архівний фонд України, Бібліотечний фонд України та Музейний фонд України. Низку наукових колекцій інститутів національної пам'яті (архівних, бібліотечних та музейних фондів, спеціальних колекцій наукових установ у галузі науки і техніки, а також фонд Державного архіву друку Книжкової палати) внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Однак, меморіальна функція архівів, бібліотек, музеїв як інститутів пам'яті не є законсервованою формою збереження пам'яті. Ці установи покликані забезпечувати не лише зберігання, а й **наукове опрацювання та актуалізацію джерел колективної та культурної пам'яті** суспільства, вдосконалювати механізми використання, комунікування та транслювання інформації. Виключно важливе значення має науково-дослідна робота в галузі історії, теорії та практики діяльності архівів, бібліотек, музеїв: архівознавства, документознавства, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, музеєзнавства та споріднених дисциплін, зокрема, джерелознавства, археографії, палеографії, кодикології, літературознавства, етнографії, археології, нумізматики, сфрагістики тощо. Особливий напрям у діяльності цих установ – комунікаційний, пов'язаний зі створенням системи довідників – джерел вторинного документного рівня, включаючи описи, інвентарні книги, путівники фондами, наукові каталоги та покажчики, списки, огляди, реєстри переміщених цінностей, а також публікації документальних джерел, пам'яток історії та культури, інших видів діяльності, включаючи науково-дослідну продукцію у вигляді монографій, збірників наукових праць, статей та розвідок. Архіви, бібліотеки, музеї створюють і цифровий ресурс національної спадщини на сайтах і порталах, доступний у глобальному просторі.

Видається низка спеціалізованих часописів та

інших періодичних наукових видань, зокрема: «Пам'ятки України: історія та культура», «Рукописна та книжкова спадщина України», «Пам'ятки: Археографічний щорічник», «Українська старовина», «Музеї України» та ін.

За період незалежності України архіви, бібліотеки, музеї провели фундаментальну роботу з наукового опису та каталогізації джерел: видано десятки фундаментальних путівників фондами центральних та обласних архівів, бібліотек, музеїв, у тому числі зведених довідників загальноукраїнського масштабу, де подано відомості про документальну спадщину архівів, бібліотек, музеїв та наукових установ, у яких розкриваються національні скарби України.

Найцінніший фонд національних джерел пам'яті зберігається в національних архівах, бібліотеках, музеях. В архівній системі функції національних архівів виконують центральні державні архіви: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів (м. Київ), Центральний державний історичний архів (м. Львів), Центральний державний кіно-, фото-, фоноархів України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, які мають тривалу історію. У 2007 р. створені Центральний державний архів зарубіжної україніки та Центральний державний електронний архів України.

У бібліотечній системі України такими фондами національної пам'яті виступають: Національна парламентська бібліотека України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України, Національна наукова медична бібліотека, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, Національна історична бібліотека України, Одеська національна наукова бібліотека імені Максима Горького, Національна бібліотека України для дітей.

У музейній системі України можемо відзначити такі провідні музеї, як: Національний музей історії України, Національний художній музей України, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Національний музей літератури України, Національний музей Тараса Шевченка, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, Національний музей медицини України, Національний науково-природничий музей України НАН України, Національний заповідник «Софія Київська», Національний музей народної

архітектури та побуту НАН України, Національний музей українського народного декоративного мистецтва України, Києво-Печерський національний історико-культурний заповідник, Національний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківський та ін.

Але цим переліком далеко не обмежується кількість національно значущих архівів, бібліотек, музеїв, що пояснюється специфікою історичного розвитку України, на території котрої здавна формувалися архіви, бібліотеки, музеї різного спрямування, що й забезпечило сучасний національний фонд усієї культурної спадщини України, яка репрезентує історичний розвиток України та етнічних земель українців від найдавніших часів (включаючи дописемний період).

Фонди архівів, бібліотек, музеїв у світовій практиці визнані культурними цінностями. В Україні фонди цих установ представлені фундаментальними категоріями (Національний архівний фонд України, Бібліотечний фонд України, Музейний фонд України), підлягають державному обліку та охороняються державою як національне культурне надбання українського народу, є невід'ємним складником культурної спадщини. Найціннішу частину їх фондів складають унікальні зразки національної культурної спадщини, що є предметом особливої уваги держави, об'єктами національної пам'яті. Вони мають пріоритетне значення для ідентифікації етносу і нації.

Українські архіви, бібліотеки, музеї як інститути пам'яті інтегровані в діяльність міжнародних професійних організацій під егідою ЮНЕСКО: Міжнародної ради архівів (МРА – International Council of Archives, ICA), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА – International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA), Міжнародної ради музеїв (МРМ – International Council of Museums, ICOM). У ключових нормативних документах ЮНЕСКО – Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1954); Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970); Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972); Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003) та ін. – визначено поняття та склад культурних цінностей.

Україна приєдналася до цих міжнародних актів та розробила низку національних законів та підзаконних актів, які становлять правові засади функціонування архівів, бібліотек, музеїв як інститутів пам'яті у правовому полі культурних цінностей та культурної

спадщини, хоча ці поняття і не збігаються повністю, але взаємозумовлені. Визначення та класифікацію культурних цінностей містять Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [16], спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури, закони України «Про охорону культурної спадщини» [17] та «Про культуру» [18].

За законодавством, культурними цінностями є об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають «художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України», а саме: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології; родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів; колекція культурних цінностей – однорідні або підібрані за певними ознаками різноманітні предмети, які, незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом, становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність.

Цю класифікацію покладено в основу Державного реєстру національного культурного надбання України.

Отже, фонди архівів, бібліотек, музеїв України сьо-

годні – величезна за обсягом спадщина джерел національної пам'яті, зібрана численними поколіннями науковою та творчою еліти, видатними державними та релігійними діячами, науковими, культурно-просвітницькими та освітніми закладами і товариствами. Тому ці установи є також пам'ятками творчого духу тисяч відомих і невідомих подвижників національної спадщини, які розуміли історичне значення культурної духовної спадщини, унікальність і неповторність українського культурного процесу. Законодавство України декларує, що фонд національних архівів, бібліотек, музеїв України є національним культурним надбанням українського народу, невід'ємним складником культурної спадщини та перебуває під охороною держави.

Сьогодні, у період незалежності України, історико-культурні та духовні джерела, сконцентровані в архівах, бібліотеках, музеях, складають інформаційне підґрунтя осмислення шляху народу та держави, увиразнення регіональних, соціокультурних, етноконфесійних та інших характеристик суспільства.

Джерела, що зберігаються в архівах, бібліотеках, музеях, різняться за формою, змістом і способом пізнання об'єкта, часом виникнення, засобами та можливостями емоційно-психологічного впливу на моральні норми і базові цінності суспільства, формування національної ідентичності, індивідуальної, колективної та історичної свідомості, а також за специфікою діяльності та функціями, однак у сукупності вони утворюють єдину систему історичних та культурних джерел національної пам'яті – важливий складник національного та глобального інформаційного простору.

Джерела архівів, бібліотек, музеїв виступають своєрідним історичним документним депозитарієм держави у реалізації її функцій, а також активним комунікаційним засобом збереження та трансляції культурних цінностей від покоління до покоління, посередником між минулим, сучасним і майбутнім. У цьому і є найвища цінність цих установ для розвитку національних держав.

Список використаних джерел

1. Матяш І. Б. Архіви як установи пам'яті / І. Б. Матяш // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К., 2013. – С. 21–23.
2. Киридон А. Місця пам'яті / А. М. Киридон // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів. – К., 2013. – С. 223–225.
3. Бернат А. Архивы, библиотеки и музеи – институты общественной памяти. Что их различает и сближает / А. Бернат // Отечественные архивы. – 2005. – № 2. – С. 60–65.
4. Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна україніка» : архівні доку-

ментальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995.

5. *Дубровіна Л. А.* Документальні ресурси архівної та книжкової спадщини як історичний та соціокультурний базис розвитку сучасних національних держав / Л. А. Дубровіна // Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища. – К., 2012. – С. 136–170.

6. *Козлов В. П.* Музеи, библиотеки, архивы в системе исторической памяти / В. П. Козлов // Отечественные архивы. – 2004. – № 6. – С. 71–75.

7. *Матяш І. Б.* Установи пам'яті: поняття, місія, тенденції / І. Б. Матяш // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 4. – С. 7–18.

8. *Шумейко М. Ф.* Архивы, библиотеки, музеи как институты национальной памяти человечества / М. Ф. Шумейко // Историческое наследие Беларуси: выявление, сохранение и изучение : материалы междунар. конф., посвящ. 90-летию Государственной архивной службы Республики Беларусь, 85-летию Национального архива Республики Беларусь и 20-летию кафедры источниковедения БГУ (17–18 мая 2012 г., г. Минск). В 2 ч. Ч. 1. – Минск, 2013. – С. 100–111.

9. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-ХІІ // Відомості ВР України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

10. *Березовський О.* Музеї як інституції пам'яті / О. Березовський, Л. Герасименко // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К., 2013.

11. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 року № 250/95-ВР // Відомості ВР України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.

12. Положення про Музейний фонд України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України 20 липня 2000 р. № 1147.

13. *Дубровіна Л. А.* Центри збереження і розвитку інформаційного документного ресурсу національної пам'яті / Л. А. Дубровіна // Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору / кер. авт. кол. О. С. Онищенко. – К., 2015. – С. 198–282.

14. *Кривошея В.* Бібліотеки як інституції пам'яті / Володимир Кривошея // Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів. – К., 2013. – С. 28–29.

15. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січня 1995 р. // Відомості ВР України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.

16. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-ХІV // Відомості ВР України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.

17. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. // Відомості ВР України. – 2000. – № 39. – Ст. 332.

18. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI // Відомості ВР України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.

Стаття надійшла до редакції 03.01. 2017 р.

Liubov Dubrovina,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director of the Institute of Manuscript of VNLU

Alla Kyrydon,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the State Scientific Institution «Encyclopedic Publishing»

Iryna Matiash,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Lead Researcher of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine

ARCHIVES, LIBRARIES AND MUSEUMS – THE SOURCES BASE OF THE NATIONAL MEMORY AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE

Archives, libraries, and museums are explored as the constituents of social institutes realizing the collection and storage of social, historical and national memory. The institutes organize deposition of memory sources, conduct scientific, information and cultural activities. Defined their main functions and the legislative process in the field of cultural heritage. Their main functions are preservation and study of historical and cultural sources, sharing unbiased information and scientifically grounded knowledge concerning the documental cultural heritage. The institutions' activity provides governmental figures, educators, scientists and cultural figures with unbiased information, conduces countermeasures against the tendentious interpretation of historical process and the deformation of memorial senses of the past and modernity, the manipulation of historical facts and socio-cultural factors sense.

K e y w o r d s: libraries, archives, museums, national memory of Ukraine, cultural heritage of sources, institutions of national memory.